

การศึกษาของพระภิกษุ และสามเณร

๒.๑ ประวัติความเป็นมา ของการศึกษาของพระภิกษุ และสามเณร

พระพุทธศาสนา มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน ถือได้ว่าเป็นศาสนาที่เก่าแก่ของโลกศาสนาหนึ่ง ตลอดจนมีศาสนิกชนจำนวนมากที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของตน ในการทำโครงการอันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ และสามเณรในครั้งนี้จึงจะต้องศึกษาถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในแง่ของการศึกษาพระธรรมคำสอนและพระธรรมวินัยแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และระบบการศึกษาพระปริยัติธรรม อันเป็นการศึกษาที่สำคัญที่สุดระบบหนึ่งของคณะสงฆ์ของไทยในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาสามารถจะกล่าวได้ว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ดังนั้นการศึกษากับพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์อย่างไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เนื่องจากแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาก็คือ ระบบการศึกษานั้นเอง คำสอนและบทบัญญัติต่างๆในทางศาสนาทั้งในส่วนธรรมและวินัย ล้วนแต่ส่งเสริมการศึกษาอบรมทั้งสิ้น ผู้ที่ได้รับการบวชเป็นพระภิกษุ หรือสามเณรนับว่าเป็นการเสียดสละจากเคหสถานมาเพื่อการศึกษาพระธรรมวินัย เพื่อแสวงหาความพ้นทุกข์ด้วยการบวช และเรียนควบคู่กันไป การเรียนนี้มีใช้การเรียนหนังสือและวิชาการต่างๆอย่างทางโลก แต่เป็นการเรียนด้วย กาย วาจา ใจ ชีวิตของบรรพชิตมีความแตกต่างจากทางโลกเพื่อศึกษาตามหลักในพระพุทธศาสนา คือการฝึกกาย วาจาให้มีระเบียบ เรียกว่า ศิลสิกขา ฝึกอบรมจิตใจให้สงบแน่วแน่เป็นสมาธิ เรียกจิตตสิกขา ฝึกอบรมใช้สติปัญญา พิจารณาสภาวธรรมให้รู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริง เรียกว่าปัญญาสิกขา ในการประพटीพรหมจรรย์หรือหลักประพटीปฏิบัติทั้งหมด เรียกไตรสิกขา หรือ การศึกษามือองค์ประกอบ ๓ ประการคือ ศิล สมาธิ ปัญญา เพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพานหรือ การหลุดพ้นจากอิทธิพลอำนาจของกิเลสอย่างสิ้นเชิง ซึ่งบุคคลจะเข้าถึงได้ก็ด้วยความสามารถ สนใจ ใส่ใจ และลงมือกระทำด้วยตัวของตัวเอง รากเหง้าหรือต้นตอของความทุกข์ทั้งปวง คือ อวิชชา หรือ ความไม่รู้ถึงสิ่งทั้งหลายตามสภาวธรรม จะกำจัดได้ก็ด้วยการอบรมเจริญปัญญาให้เพิ่มพูนขึ้นให้เกิด วิชชา การสร้างความรู้ ปัญญาหรือวิชา จึงเป็นสิ่งจำเป็น

ผู้บวชใหม่จะต้องเริ่มเรียนจากพระอุปัชฌาย์ ตามพระวินัยมีบทบัญญัติให้ภิกษุอุปสมบทใหม่ต้องถือนิสสัย คือ อยู่รับการฝึกอบรมจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์จนกว่าจะมีความรู้สามารถปกครองตนเองได้ เป็นการให้เห็นความสำคัญ ของบุคคลผู้มีคุณธรรมสูง ที่จะช่วยดูแล แนะนำ ชักจูง ช่วยเหลือ ชี้ช่องทางที่ถูกต้องให้ และคอยสอดส่องดูแลความ ประพटी วัตรปฏิบัติของศิษย์อย่างใกล้ชิด ซึ่งจะเป็นสิ่งแวดล้อมที่จะคอยสนับสนุนให้เกิดผลสำเร็จตามความต้องการ ใน การศึกษาจึงมีความสำคัญของการมีหลักการสอนและวิธีสอนที่ดี ทั้งคุณสมบัติของผู้สอน สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ฯลฯ เพื่อช่วยให้การศึกษามีสัมฤทธิ์ผล และพระภิกษุ สามเณร เมื่อต้องการอยู่ในพระพุทธศาสนาก็จะต้องรู้หน้าที่ อันเป็นฐานะ ที่พึงปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนา มี ๒ ประการคือ คันถฐานะและวิปัสสนาฐานะ

คันถฐานะ คือการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นหลังจากได้มีการสังคายนาชำระคำสังสอนของ พระพุทธเจ้าหลายครั้ง และมีการรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่ โดยแยกคำสอนออกเป็น ๓หมวดคือ หมวดพระวินัย (พระวินัย ปิฎก) หมวดพระสูตร (พระสูตรตันตปิฎก) และหมวดพระอภิธรรม (พระอภิธรรมปิฎก) เรียกรวมน่าพระไตรปิฎก*

* หมวดพระวินัย ๒๕๐๐๐พระธรรมขันธ์เรียก พระวินัยปิฎก หมวดพระสูตรมี ๒๕๐๐๐พระธรรมขันธ์ เรียกพระสูตรตันตปิฎก หมวดพระอภิธรรม ๔๒๐๐๐พระ ธรรมขันธ์ เรียกพระอภิธรรมปิฎก.

การศึกษาด้านคันถธุระจึงเป็นการศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎกนั่นเอง ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม

วิปัสสนาธุระ คือการศึกษาวีธีฝึกหัดจิตใจให้ปราศจากกิเลส หมายถึงการปฏิบัติ ซึ่งต้องฝึกควบคู่ไปกับด้าน คันถธุระเพื่อความเข้าใจตรงและปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง สำหรับผู้อุปสมบทในระยะเวลาอันสั้นมักจะศึกษาด้านวิปัสสนา ธุระมากกว่าด้านคันถธุระเพราะสามารถศึกษาได้เร็วกว่าการศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งต้องเรียนทำความเข้าใจในภาษาบาลี เสียก่อน

การศึกษาที่สมบูรณในพระพุทธศาสนานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาไปตามลำดับขั้น คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

ขั้นปริยัติ ได้แก่ การศึกษาทางทฤษฎี คือการศึกษารธรรมในพระพุทธศาสนาให้มีความรู้พื้นฐานเสียก่อน เพื่อให้ เกิดความกระจ่างในคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแต่ละธรรมบทนั้นว่าด้วยเรื่องอะไร หากจะนำมาปฏิบัติจะ ปฏิบัติอย่างไรและปฏิบัติแล้วจะได้ผลอย่างไร

ขั้นปฏิบัติ คือการนำพระธรรมนั้นๆ มาปฏิบัติฝึกฝนด้วยทั้ง กาย วาจา ใจ ให้มีสติระลึกรู้ถึงสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่ เกิดขึ้นตามสภาพความเป็นจริงได้

ขั้นปฏิเวธ เป็นขั้นที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน

ส่วนการศึกษาวิชายี้อื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการศึกษาวิชาการพุทธศาสนาซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพ ต่างๆของพระภิกษุ เช่น หมอยาสมุนไพโร หมออดู ตลอดจนจนเป็นช่างฝีมือต่างๆ รวมไปถึงวิชาการสามัญของทางโลก ซึ่งเป็น การขยายขอบเขตการศึกษาของพระในภายหลัง โดยขอให้พระภิกษุและสามเณรทั้งหลายศึกษาและใช้ความรู้เหล่านั้น โดยชอบ ประกอบด้วย ศีลสังวร¹ วิชายี้อื่นเหล่านี้ก็อาจใช้เป็นอาชีพติดตัวไปเมื่อพระภิกษุ สามเณรได้ลาสิกขาบทออกมา เป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่บุคคลนั้นต่อไปได้

การศึกษาของพระภิกษุ สามเณรของไทยที่ได้รับการส่งเสริมมากที่สุดทั้งจากรัฐและประชาชน คือการศึกษาด้าน คันถธุระ เนื่องจากตามหลักของพระพุทธศาสนาถือกันว่าพระไตรปิฎกเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา และ การศึกษาพระไตรปิฎกก็เป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ตราบไต่ที่ยังมีผู้ศึกษาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนใน พระไตรปิฎก พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ตราบนั่น เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของการศึกษาทั้งในทาง ธรรมและวินัยต่างๆดังกล่าวมา ทำให้วัดในอดีตกลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร และ บางยุคบางสมัยก็ยักรวมไปถึงคฤหัสถ์ด้วย อาจแบ่งเป็นยุคต่างๆได้ดังต่อไปนี้

การศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศอินเดีย

การศึกษาเป็นภารกิจที่สำคัญของพระสงฆ์นับตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เพียงแต่การศึกษาในครั้งนั้นยังไม่มีรูป แบบอย่างเป็นทางการโดยเฉพาะ เป็นการศึกษาโดยตรงจากพระโอรชฺฐ์ของพระพุทธเจ้าบ้าง จากพระอรหันตพุทธสาวก บ้าง จากพระเถระซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตนบ้าง โดยใช้วิธีการท่องจำด้วยปากที่เรียกว่า มุขปาฐะ² ในยุคนั้น เรียกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ธรรมวินัย ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ สาวก

¹ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ “ประกาศเรื่องให้ภิกษุสามเณรตั้งอยู่ในศีลสังวร”, เลขที่ ๑๐. อ้างถึงใน จูไรรัตน์ แสตนใจรักษ์, พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๒๖ (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๑), หน้า ๑๖.

²กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาของสงฆ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๖.

ทั้งหลายได้ร่วมกันประชุมสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า พระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น ๓ หมวดคือ³

๑. พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัยคือ พุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆของพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

๒. พระสุตตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสุตตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสสักย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่าและเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

๓. พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์

ตามหลักฐาน ปรากฏว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นทางพระพุทธศาสนามีครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ หมวด เมื่อการสังคายนาครั้งที่ ๓ (ปี พ.ศ. ๒๓๕) ซึ่งแต่เดิมพระไตรปิฎกใช้ภาษาบาลีอันเป็นภาษาของชาวมัชฌิมประเทศ(ประเทศอินเดียตอนกลาง) ซึ่งถือว่าเป็นภาษาหลักในการจดจำสืบต่อกันมาของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาท เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังประเทศต่างๆซึ่งไม่ได้ใช้ภาษาบาลี ประเทศใดที่คิดว่าถ้าหากแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาของตนแล้ว ทอดทิ้งไม่ศึกษาภาษาบาลีจะทำให้หลักคำสอนเหล่านั้นเกิดความคลาดเคลื่อนไปในภายหลัง ก็พยายามให้พระสงฆ์ศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจแจ่มแจ้งก่อนแล้วจึงนำเอาความรู้ทางภาษาบาลีนั้นเป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าเนื้อหาในพระไตรปิฎกต่อไป จึงเป็นมูลเหตุให้มีการเรียนภาษาบาลีควบคู่ไปกับการศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย⁴

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดียเป็นเวลาทั้งหมดประมาณ ๑,๗๐๐ปี จึงสูญสิ้นไปจากประเทศโดยเฉพาะตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.๒๑๘) เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองไม่เพียงแต่ในประเทศอินเดียเท่านั้นยังแพร่หลายไปยังประเทศอื่นๆเป็นอันมาก และเป็นรากฐานสำคัญแห่งวัฒนธรรมของหลายชาติเหล่านั้นด้วย

ในขณะที่พระพุทธศาสนาแพร่หลายอยู่ในประเทศอินเดีย การศึกษาพระพุทธศาสนาก็ได้มีวิวัฒนาการขึ้นตามลำดับ เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนมากยิ่งขึ้น จนในที่สุดก็ได้ให้กำเนิดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลกขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๐๐๐ พระถังซำจั๋งซึ่งเดินทางมาจากประเทศจีนและศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ราว พ.ศ.๑๑๕⁵ พรรณนาว่า นาลันทาเป็นมหาวิทยาลัยคือวัดใหญ่ มีวัดต่างๆรวมอยู่ในกำแพงใหญ่ ๖วัด มีอาจารย์ประมาณ ๑,๕๐๐ท่าน นักศึกษาประมาณ ๘,๕๐๐คน มีการบรรยาย ๑๐๐แห่ง วิชาที่ศึกษาประกอบด้วย มหายานเป็นวิชาบังคับ จากนั้นมี หินยาน ๒๘นิกาย วิชาสามัญมี ศัพทวิทยา (ไวยากรณ์และนิรุกติศาสตร์) เหตุวิทยา (ปัจจุบันเรียกตรรกวิทยา) อธิยัตมวิทยา (อภิปรัชญา) จิตตสววิทยา (แพทยศาสตร์) ศิลปกรรมวิทยา เป็นต้น นักศึกษามีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีห้องสมุดเป็นอาคารใหญ่ ๓หลังบางหลังสูงถึง ๙ชั้น มหาวิทยาลัยที่รุ่งเรืองอยู่ในยุคเดียวกันได้แก่ วลภี ถือว่าเป็นคู่แข่งของนาลันทา ผู้ได้เข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยทั้ง ๒แห่งนี้จะได้รับความเชื่อถือหรือมีเกียรติเป็นอย่างมาก สามารถเลือกงานและมีตำแหน่งสูง นักปราชญ์ที่ต้องการเผยแพร่เกียรติคุณของตนก็จะต้องมาอภิปรายแสดงภูมิปัญญากันที่นี้ นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นภายหลังอย่างน้อย ๓-๔ แห่ง

³พระราชวรณีย์ (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพุทธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘).

หน้า ๗๖-๗๘.

⁴สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖).

หน้า ๑.

⁵พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๔.

มหาวิทยาลัยนาลันทาและอื่นๆถูกทำลายลงอย่างสิ้นซากทั้งหมดทุกแห่งในระยะเวลาอันใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ โดยพวกเตอร์กมุสลิมซึ่งรุกรานเข้ามาในอินเดีย พระสงฆ์ถ้าไม่ถูกฆ่าก็จะหนีไปอยู่ที่อื่น เช่น จีน หรือทิเบต และน่าจะนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาสูญสิ้นไปจากประเทศอินเดียด้วย

การศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย

ชนชาติไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลานาน นับตั้งแต่ยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานมั่นคงอยู่ในดินแดนปัจจุบัน ทั้งนิกายมหายานและหินยาน(เถรวาท) แต่นิกายหินยานแบบลังกาวงศ์เป็นนิกายที่สืบเนื่องมาจากนิกายนี้ ที่มีให้เห็นเป็นหลักฐานของพระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิก็คงจะเป็นองค์พระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุที่อันเชิญมาโดยสมณทูตตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง

ในด้านการศึกษาของพระสงฆ์ไทยนั้น ผู้ศึกษาจะต้องเรียนภาษาบาลีก่อน เพราะภาษาบาลี เป็นภาษาที่ใช้ในศาสนา นับตั้งแต่การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๕ ที่จารีกพระไตรปิฎกเป็นอักษรขอมลงในใบลาน^๖ ซึ่งพระไตรปิฎกที่เขียนเป็นภาษาบาลีมีหลักฐานปรากฏว่าเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๔๓๓ ณ มหาวิทยาลัยในลังกาทวีป และกษัตริย์แห่งลังกาได้โปรดให้พระสงฆ์ประชุมกันชำระพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ ซึ่งเป็นภาษาสิงหลและภาษาบาลีให้เป็นภาษาบาลีทั้งหมด นับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๗ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าบริวิพพานและพระไตรปิฎกฉบับนี้เองที่ได้แพร่หลายอยู่ในดินแดนพม่าและเชียงใหม่ และต่อมาในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ เป็นผลให้พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีดังกล่าวได้แพร่หลายแถบดินแดนประเทศไทย ลาว เขมร พม่า มอญ^๗ สำหรับการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทยอาจแบ่งเป็นยุคต่างๆได้ดังต่อไปนี้

สมัยสุโขทัยและล้านนาไท (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๙๓)

เมื่อชนชาติไทยตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีได้แล้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๑๘๒๐ พ่อขุนรามคำแหงขึ้นครองราชย์ ได้ทรงสดับกิตติศัพท์ว่าพระสงฆ์ไปศึกษาที่ลังกากลับมาสอนอยู่ที่นครศรีธรรมราช เป็นผู้รอบรู้พระธรรมวินัยและมีวัตรปฏิบัติ น่าเลื่อมใส จึงได้ทรงอาราธนาขึ้นมามีตำแหน่งและเผยแผ่คำสอน ณ กรุงสุโขทัย^๘ จึงทำให้พระพุทธศาสนานิกายหินยานแบบลังกาวงศ์ได้แพร่หลาย ประดิษฐานมั่นคงในกรุงสุโขทัยสืบต่อมา ในสมัยดังกล่าวคัมภีร์หลักที่ใช้ในการศึกษาคำสอนทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ได้แก่พระไตรปิฎก ซึ่งถือเป็นคัมภีร์หลักหรือหลักฐานขั้นต้นทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนคัมภีร์อื่นๆซึ่งมิใช่พระพุทธร่วมจะโดยตรงแต่ได้มีการแต่ขึ้นในยุคหลังๆและแพร่หลายในสถานศึกษาพระปริยัติธรรม เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นการย่อรวมเนื้อหาสำคัญของพระไตรปิฎก ประกอบด้วยสมถกรรมฐาน ๔๐วิธี แจกแจงวิปัสสนาไว้อย่างแจ่มแจ้งใช้เป็นตำราในการศึกษาชั้นสูง ไตรภูมิพระร่วง อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหารัชมหาราชลิไท้แจกแจงว่า เรื่องไตรภูมิพระร่วงซึ่งใช้ภาษาบาลีในการรจนา โดยจารเป็นอักษรขอมลงในใบลานนั้นได้จากคัมภีร์ต่างๆดังนี้ พระอรรถกถา พระจตุภาค พระฎีกา พระอภิธรรมถาการ พระอภิธรรมสังคหะ พระสุมังคลวิลาสินี พระธรรมชาดก พระชินาลังการ พระสารัตถ์ที่ปณี พระพุทธวงศ์ พระสารสังคหะ พระปัญญาสุทนี พระสารัตถ์ตปกลินี พระวินัย พระธรรมบท พระมิลินท

^๖มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, พุทธศาสนาประวัติ ระหว่างปี ๒๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๘๔.

^๗กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิชา, ๒๕๑๖), หน้า ๕๒๖.

^๘พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๖๔.

ปัญหา พระปาเลยยกะ พระมหานันทาน พระอนาคตวงศ์ พระจริยปฏิภน พระมหากัลป พระสมันตปาสาทิกา พระลักษณะภา
 ธรรม เป็นต้น

นอกจากการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอื่นๆแล้ว ยังมีการศึกษาวิชาการทางโลก
 ได้แก่ศึกษาศิลปศาสตร์และวิชาการต่างๆอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกสมัยพระมหากษัตริย์ราชธานี⁹ ว่า "สงฆ์
 ทั้งหลาย เมตติงให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาศิลปศาสตร์วิชาการต่างๆในบริเวณมหาปราสาทนั้น" สถานที่
 ศึกษาได้แก่พระราชมณเฑียร ตามวังและวัดต่างๆ โดยมีพระมหาเถระ พระมหากษัตริย์และผู้คงแก่เรียนอื่นๆเป็นผู้สอน
 ยังไม่มีระบบการวัดผลที่แน่นอน การศึกษาในยุคแรกๆมีรูปแบบ ๒ อย่างคือ ฝ่ายมหายานและเถรวาท และอักษรที่ใช้ใน
 พระพุทธศาสนาเป็นอักษรเทวนาครี ภาษาที่ใช้ใช้ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์
 อักษรไทยขึ้นใช้แล้ว จึงมีการถ่ายทอดจากอักษรขอมเดิมมาเป็นอักษรไทยต่อมา ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า การศึกษาธรรมใน
 สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้นมีการศึกษากันอย่างจริงจังทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์

ส่วนในอาณาจักรล้านนาไท ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในสมัยเดียวกับสุโขทัย ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๒๔-
 ๒๑๒๑ ปรากฏว่าได้มีการส่งพระสงฆ์ไปศึกษาภาษาบาลีในประเทศลังกา เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นกลับมาก็ได้เป็นอาจารย์
 สอนภาษาบาลีให้แก่พระสงฆ์ในล้านนาไทต่อมา ในยุคนี้ได้มีวรรณกรรมภาษาบาลีที่แต่งขึ้นโดยพระสงฆ์ไทยมากมายและ
 ถือว่าเป็นยุคที่พระสงฆ์ไทยมีความแตกฉานทางด้านภาษาบาลีสถูดยุคหนึ่งถึงขนาดแต่งคัมภีร์ต่างๆเป็นภาษาบาลีได้
 ด้านการบริหารและการจัดการศึกษาในสมัยล้านนาไท สถานที่ศึกษาคือวัด ผู้บริหารและจัดการศึกษาคือพระ ครูที่สอนใน
 สมัยนั้นมี ๓ ประเภทคือ เจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ พระที่มีพรรษาเกิน ๕ ทำหน้าที่เป็นครูสอนพระภิกษุ และพระที่มี
 พรรชาน้อยสอนเด็กวัด¹⁰

สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๘๓-๒๓๑๐)

เมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น พระนครอยุธยา การศึกษาด้านคัมภีร์หรือพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์
 คัมภีร์หลักที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ พระไตรปิฎกเช่นกัน นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้ภาษาบาลีในวรรณกรรมสมัยอยุธยา
 ตอนต้น เช่น มหาชาติคำหลวงซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้โปรดฯให้นักปราชญ์
 บัณฑิตช่วยกันแต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๒๕ โดยวิธียกเอาคาถาภาษาบาลีขึ้นมาบทหนึ่งแล้วแปลเป็นไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป
 ดังนั้นการศึกษาศาสนาพระไตรปิฎกและวรรณกรรมทางพุทธศาสนาต่างๆจึงต้องเรียนอักษรขอมให้อ่านออกเขียนได้
 ก่อน จึงจะเรียนไวยากรณ์ภาษาบาลีเพื่อพระสงฆ์จะมีความสามารถในการแปลภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกมาเป็น
 ภาษาไทยได้ ทั้งนี้เพราะพระไตรปิฎกของไทยใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาในการเขียน แต่ใช้ตัวอักษรขอมแทนอักษรไทยใน
 สมัยนั้น

ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การเรียนการสอนยังไม่ถือว่ามีการจัดทำกันอย่างจริงจัง มีการปลอมบวช
 และเล่าเรียนไสยศาสตร์กันมากจนทำให้ศาสนาเสื่อมลง เมื่อถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระองค์ทรง
 เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ แก่พระภิกษุและสามเณรเป็นอันมาก จนทำให้
 ราษฎรที่ต้องการหลบเลี่ยงราชการพากันเข้าบวชกันมาก เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทราบจึงได้โปรดฯให้ออก
 หลวงสรศักดิ์ (พระเจ้าเสือ) ประชุมสอบความรู้พระภิกษุสามเณร ถ้าผลการสอบปรากฏว่าบรรดาพระสงฆ์สามเณรที่

⁹ ไร่รัตน์ แสนใจรักษ์, พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๒๗ (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕.

¹⁰ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาของสงฆ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๕.

หลบลิ้นราชการไปบวชซึ่งเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนา ก็ให้บวชอยู่ต่อไป ส่วนผู้ที่ไม่มีความรู้ทางศาสนาได้ถูกบังคับให้สึกเสียเป็นจำนวนมาก และได้ทรงโปรดฯให้คณะสงฆ์จัดดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างจริงจังโดยการกำหนดหลักสูตรเวลาเรียน การประเมินผลและกำหนดฐานะของผู้สอบไล่ได้ไว้อย่างแน่นอน การวัดผลการศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ ชั้นคือ

๑. บาเรียนตรี สำหรับผู้ที่สามารถแปลพระไตรปิฎกในส่วนพระสุตตันตปิฎกจบ
๒. บาเรียนโท สำหรับผู้ที่สามารถแปลพระไตรปิฎกในส่วนพระสุตตันตปิฎกและพระวินัยปิฎกจบ
๓. บาเรียนเอก สำหรับผู้ที่สามารถแปลพระไตรปิฎกในส่วนพระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎกและ พระอภิธรรม

ปิฎก คือแปลจบพระไตรปิฎกจบทั้งหมดนั่นเอง

นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์ยังต้องศึกษาวิชาการทางโลกอื่นๆอีกด้วย เช่นการอ่านการเขียนหนังสือ การคิดเลข การทำบัญชี ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่าพระสงฆ์จะต้องมีความรู้ทำหน้าที่ในการสอนวิชาการต่างๆเหล่านี้ให้แก่ประชาชนด้วย¹¹ สถานที่สอนใช้พระที่นั่งในพระราชวังเป็นหลัก และมีจัดสอนในวัดต่างๆเป็นส่วนย่อยๆ ผู้ที่ทำหน้าที่สอนพระปริยัติธรรมในยุคนั้นได้แก่พระมหากษัตริย์และราชบัณฑิต ไม่มีระเบียบวิธีเฉพาะนอกจากการท่องและแปลปากเปล่าให้ฟัง ตามที่ผู้สอนกำหนด¹²

ในการใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาทางศาสนา ในประเทศไทยคงรักษาเป็นประเพณีสืบต่อมาจนปัจจุบัน ในขณะที่บางประเทศที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจะไม่ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาทางศาสนา แต่จะแปลภาษาบาลีเป็นภาษาของตนเพื่อการเรียนรู้ได้ง่ายขึ้น¹³ เช่นจีน ทิเบต

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ยังคงมีรูปแบบที่คล้ายๆกับการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือแบ่งเป็น บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก โดยมีการจัดการสอบ ๓ ปีต่อหนึ่งชั้น ได้ทรงโปรดฯให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือพระ ณ พระที่นั่งหอมนทียารธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงแนะนำให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการส่งเสริมด้วย จึงได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระ ณ ท้องพระโรงบ้าง วังเจ้านายบ้าง สร้างศาลาเป็นที่เรียนต่างหากบ้าง ตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่บ้าง ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อยลงมาหากมีความศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปสอนตามวัดต่างๆต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงโปรดฯให้ปฏิรูปการเรียนการสอนเสียใหม่ โดยกำหนดวิธีการเรียนการสอนให้เป็นประโยค ตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๙ มีการเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรการสอบ จากการแปลพระไตรปิฎกมาเป็นคัมภีร์อรรถกถาแทน แต่ละประโยคต้องสอบแปลคัมภีร์ต่างๆตามที่กำหนดไว้ออกเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องและได้ใจความ การสอบนี้เรียกว่าแปลหนังสือหรือแปลพระปริยัติธรรมโดยมีการกำหนดหลักสูตรและระดับชั้นในการสอบไว้ดังนี้¹⁴

ประโยค ๑-๒-๓ ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน ผู้สอบจะต้องสอบให้ได้ในคราวเดียวกันทั้ง ๓

ประโยค ถ้าสอบได้เรียกว่าเป็น “เปรียญสามัญ”

ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มังคลัตถปิณีเบื้องต้นเป็นแบบเรียน ผู้สอบได้จะรับการขนานนามเป็น “พระมหา”

และได้รับพระราชทานนิตยภัตร

¹¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรประพันธ์พงศ., จดหมายเหตุลาลูแบร์ (พระนคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๕), หน้า ๑๘๕.

¹² สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา, สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖), หน้า ๒.

¹³ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางศาสนา (กรุงเทพฯ: ๒๕๑๔), หน้า ๒๔.

¹⁴ สภาพการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มจร. อนุสรณ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลกิจ, ๒๕๑๐), หน้า ๘๖-๘๗.

- ประโยค ๕ ใช้คัมภีร์สารัตถสังคหะเป็นแบบเรียน ผู้สอบได้เรียกว่าเป็น “เปรียญโท”
- ประโยค ๖ ใช้คัมภีร์มัจจุลคัตถทีปนีเมืองปลายเป็นแบบเรียน ผู้สอบได้ถือว่าเป็นเปรียญโทเช่นกัน และนิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ประโยคบุชาพระ”
- ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์ปฐมสมันต์ปาสาทิกอรรถกถาวิญญเป็นแบบเรียน ผู้สอบได้เรียกว่าเป็น “เปรียญเอกสามัญ”
- ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นแบบเรียน ผู้สอบได้เรียกว่าเป็น “เปรียญเอกมัชฌิมา”
- ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นแบบเรียน ต่อมาเปลี่ยนเป็นฎีกาอภิธรรมมัตถกถาวิญญ ผู้สอบได้เรียกว่าเป็น “เปรียญเอกอุดม”

สำหรับวิธีการสอบยังคงใช้วิธีการสอบปากเปล่า โดยมีการจัดสอบ ๓ ปีต่อครั้งบ้างหรือมากกว่านั้นบ้างแล้วแต่จะกำหนดขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงโปรดฯให้สร้างแก่งที่ริมหอพระปริตร ในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๔ แก่งไม่พอกับจำนวนพระที่เข้าศึกษา จึงโปรดฯให้สอนหนังสือแก่พระสงฆ์ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และตามวัดต่างๆบางแห่ง และได้มีการแก้ไขวิธีการสอบเสียใหม่ คือให้นักเรียนผู้เข้าสอบจับฉลากหนังสือผูกใบลานที่จะเข้าสอบก่อน แล้วนำหนังสือที่จับฉลากได้นั้นเข้าแปลโดยผ่านคณะกรรมการทั้ง ๓ กอง หากพระภิกษุสามเณรรูปใดเก่งในการแปล จะเข้าสอบปีเดียวตั้งแต่ประโยค ๑-๙ รวดเดียวก็ได้ วิธีการตัดสินของคณะกรรมการคือการทักท้วงในการแปล โดยทอดระยะเวลาให้แก่ผู้เข้าสอบจำนวน ๓ ครั้ง ถ้าครบ ๓ ครั้งแล้วยังแก้ไขแปลให้ถูกต้องไม่ได้ ก็ถือว่าสอบตก

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ระบบการเรียนการสอนไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง ยังคงใช้แบบเดิมอยู่

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมจากภายในพระบรมมหาราชวังมาที่วัดมหาธาตุ โดยโปรดฯให้จัดตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้นเรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” และนับเป็นครั้งแรกที่มีการใช้คำว่า วิทยาลัยขึ้นในประเทศไทย มหาธาตุวิทยาลัยได้จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณรเรื่อยมาจนกระทั่งต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เสด็จไปทรงเปิด “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงจัดการ ซึ่งมีการจัดการศึกษาของสงฆ์แบบให้เป็นเอกเทศคือฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่ได้ทรงตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร มีการสอบด้วยข้อเขียนอันเป็นแนวทางให้เกิดการสอบพระปริยัติธรรมด้วยข้อเขียนในสมัยต่อมา และในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ทรงโปรดฯให้สร้างสังฆิกเสนาสนาราชวิทยาลัย อุทิศถวายมหาธาตุวิทยาลัยเพื่อเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูง และพระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”

ในด้านแบบเรียน พระองค์ได้ทรงโปรดฯให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก (เดิมจารึกด้วยอักษรขอม) นับว่าพระองค์ทรงสร้างหนังสือให้พระสงฆ์ได้ศึกษา นอกจากทรงพระราชนิพนธ์ตำราทางด้านศาสนาไว้เป็นจำนวนมากแล้วยังทรงส่งเสริมให้พระมหาเถระในสมัยนั้นรจนาขึ้นก็มี เช่นหนังสือ “นวโกวาท” ซึ่งเป็นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นแบบเรียนหลักในแผนกธรรมจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จากการสอบด้วยการแปลด้วยปากเปล่ามาเป็นวิธีการเขียนสำหรับประโยค ๑-๒ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงเปลี่ยนแปลงวิธีการสอบด้วยการแปลปากเปล่ามาใช้วิธีการเขียนแทนทุกประโยค และได้มีการกำหนดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมเป็นประจำทุกปีติดต่อกัน นับแต่นั้นเป็นต้นมา

ในปี พ.ศ.๒๔๕๕ ยังถือได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เพิ่มเติมจากแผนกบาลีที่มีการศึกษากันมาแต่เดิม เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดหลักสูตรนักธรรมขึ้นแล้วทรงดำริว่า ผู้ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีควรมีความรู้หลักสูตรแผนกธรรมด้วย เหตุผลว่า “การสอบแปลบาลีอย่างเดียว นั้นทำให้ผู้เรียนไม่มีพื้นความรู้อื่นเป็นแต่สอนให้จำมาแปลเฉพาะประโยค ไม่เข้าใจเป็นส่วนมากก็มี” เป็นผลให้การศึกษาศาสนาของพระสงฆ์ไทยต้องศึกษาควบคู่กันทั้ง ๒ หลักสูตรมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยถือว่านักธรรมเป็นบูรพภาค¹⁵ ของการสอบแผนกบาลีด้วย กล่าวคือ¹⁶

นักธรรมตรี เป็นบูรพภาคของเปรียญตรี (ประโยค ๑-๒-๓)

นักธรรมโท เป็นบูรพภาคของเปรียญโท (ประโยค ๔-๕-๖)

นักธรรมเอก เป็นบูรพภาคของเปรียญเอก (ประโยค ๗-๘-๙)

โดยที่ผู้ศึกษาแผนกบาลีจะต้องศึกษาแผนกธรรมควบคู่ไปด้วย ในขณะที่ผู้ศึกษาแผนกธรรมจะศึกษาเพียงอย่างเดียวก็ได้ ดังที่ถือปฏิบัติกันอยู่

มูลเหตุของการจัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมชั้นตรีขึ้นนั้นมีเหตุผล ๒ ประการคือ

๑. ทางราชการได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ.๑๒๔ (พ.ศ.๒๔๔๘) ขึ้น ให้บรรดาชายที่มีอายุสมควรที่จะเข้ารับราชการได้ มีโอกาสที่จะมีส่วนช่วยป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตทั่วหน้ากัน ในพระราชบัญญัติมีการยกเว้นเฉพาะพระภิกษุทั่วไปไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าเป็นทหาร สำหรับสามเณรเว้นเฉพาะแต่สามเณรรู้ธรรม แต่ยังไม่มีการกำหนดว่า “สามเณรรู้ธรรม” นั้นมีขอบเขตความรู้เพียงใด ดังนั้นมหาเถรสมาคมจึงประชุมกันเพื่อกำหนดหลักสูตรพระปริยัติธรรมขึ้นเพื่อให้สามเณรได้สอบ เพื่อกำหนดเกณฑ์การรู้ธรรมของสามเณรตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเสนอขึ้น

๒. จะทำให้การเรียนธรรมของพระภิกษุสามเณรทั้งในกรุงและในหัวเมืองเจริญขึ้น และจะได้มีความรู้ช่วยกิจพระศาสนาอีกมาก การจัดการเรียนเฉพาะภาษาบาลียังอยู่ในวงแคบไม่แพร่หลายไปในหัวเมืองต่างๆ พระภิกษุสามเณรในหัวเมืองนอกจากจะไม่ได้เรียนในทางนี้แล้วยังไม่ได้เรียนในทางอื่นด้วย เหตุนี้จึงหาพระที่เหมาะสมและสมควรเป็นเจ้าของวัดพระอุปัชฌาย์ เป็นเจ้าคณะได้ยากลำบาก จึงต้องมีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๕๙ ทางกรมคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งหลักสูตรและสอบ “นักธรรมชั้นโท” ขึ้น เพราะเห็นว่านักธรรมชั้นตรีเป็นหลักสูตรสำหรับภิกษุใหม่ต่ำกว่า ๕ พรรษา หรือนวกภูมิ และการเรียนในชั้นนี้ได้แพร่หลายทั่วไปแล้วสมควรจัดหลักสูตรสำหรับพระภิกษุที่มีพรรษาปานกลางหรือที่บวชเกิน ๕ พรรษาไปแล้ว เรียกว่า “มัชฌิมภูมิ” และในปี พ.ศ.๒๔๖๔ ทางกรมคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งหลักสูตรและสอบ “นักธรรมชั้นเอก” ขึ้น โดยหลักสูตรดังกล่าวกำหนดไว้สำหรับเป็นภูมิความรู้ของพระเถระที่มีพรรษาเกิน ๑๐ หรือ “เถรภูมิ” ในปี พ.ศ.๒๔๗๐ ก็ได้มีการกำหนดให้มีการออกข้อสอบอย่างเดียวกันในการสอบไล่ธรรมและบาลีทุกชั้นเหมือนกัน ตลอดจนกำหนดเวลาในการสอบเหมือนกันทั่วราชอาณาจักร

ในการศึกษาและสอบพระปริยัติธรรมมีความสำคัญมาก ด้วยปัจจัยหลายด้านเช่นการได้อยู่ในเสนาสนะของหลวง ได้รับพระราชทานนิตยภัตเป็นค่าอาหารให้ไม่ต้องเดือดร้อนเรื่องกินอยู่ จะได้ตั้งหน้าตั้งตาเล่าเรียน สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนตามที่สังคมมุ่งหวัง และถ่ายทอดความรู้นั้นให้แก่

¹⁵บูรพภาค หมายถึง ผู้ที่จะมีสิทธิสอบแผนกบาลีในแต่ละชั้นได้ จะต้องสอบผ่านชั้นนักธรรมตามที่กำหนดให้ไว้ก่อน เช่น ผู้จะสอบแผนกบาลีในระดับประโยค ๑-๒ และ ๓ ได้ จะต้องสอบได้นักธรรมตรีในแผนกธรรมก่อน เป็นต้น อ้างถึงใน พระมหาสุท สุวีโร (มุนีข), ความสนใจต่อการศึกษาศาสนาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ (วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๐.

¹⁶กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาของสงฆ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๔๗-๕๑.

สังคมต่อไป สังคมไทยมีการให้คุณค่ากับพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถอย่างเห็นได้ชัดจนจากการได้รับสิ่งต่างๆ เป็นการตอบแทนดังนี้

๑. การแต่งตั้งให้เป็นเปรียญและได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ พระภิกษุสามเณรที่สอบได้ตั้งแต่ ๓ประโยคขึ้นไป จะได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรและพัดยศให้เป็นเปรียญ มีสิทธิใช้คำนำหน้าชื่อว่า "พระมหา" สำหรับพระสงฆ์ ส่วนสามเณรให้ใช้แต่ชื่อของตนเองและต่อท้ายว่า "เปรียญ.....ประโยค" พระภิกษุสามเณรเหล่านี้แม้ลาสิกขาบทแล้วก็ยังมีสิทธิใช้คำว่าเปรียญต่อท้ายชื่อ เป็นการแสดงความดีของตน เมื่อพระสงฆ์ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมมีความรู้และอายุพรรษาพอสมควรแล้ว จะได้รับการแต่งตั้งให้มีสมณศักดิ์ตามความเหมาะสม

๒. นิตยภัต พระสงฆ์ที่ผ่านการสอบพระปริยัติธรรม จนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จะได้รับพระราชทานนิตยภัต เป็นประจำ (เป็นเงินที่ถวายสำหรับพระสงฆ์ที่สอบได้ตั้งแต่เปรียญ ๔ประโยคขึ้นไป) ซึ่งเริ่มประเพณีนี้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงถวายนิตยภัตแก่พระภิกษุสามเณรที่สอบได้ตั้งแต่เปรียญ ๓ประโยค เพื่อเป็นกำลังใจในด้านการศึกษาแก่พระสงฆ์

๓. ศักดินา คุณค่าอีกประการหนึ่งที่คนไทยให้แก่พระภิกษุ สามเณรผู้มีความรู้ความสามารถนั้นเห็นได้อย่างชัดเจนจากทำเนียบศักดินาที่กำหนดให้พระภิกษุสามเณรที่รัฐธรรมนูญมีศักดินามากกว่าพระภิกษุสามเณรที่มีรัฐธรรมนูญ¹⁷

ในอดีตนอกจากสังคมให้การยกย่องแก่พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถและส่งเสริมให้พระสงฆ์ชวนชวนเขาใจใฝ่การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแล้ว ในทางบทบัญญัติพระวินัยก็มีว่า ให้ผู้ที่อุปสมบทใหม่ต้องถือนิสสัย คือการอยู่รับการฝึกอบรมจากพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ จนกว่าจะมีความรู้ความสามารถในการปกครองตนเองได้เป็นเวลาอย่างน้อย ๕ปี จึงเป็นสาเหตุให้คณะสงฆ์ได้รับการศึกษาที่มีลักษณะเป็นแบบแผนอย่างเดียวกันในการมีชีวิตสมณเพศที่สมบูรณ์ขึ้น ตลอดจนได้รับการถ่ายทอดทั้งความรู้ในพระธรรมวินัยและอบรมความประพฤติ ซึ่งในปัจจุบันบัญญัตินี้คงเหลืออยู่แต่ในรูปของพิธีกรรมเท่านั้น¹⁸

การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ไทยในอดีตนับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง อยู่ในพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทรงจัดการและให้การสนับสนุนการศึกษาตลอดมา ทั้งนี้เพราะการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาของฝ่ายบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยโบราณ วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน พระภิกษุมิมีบทบาทสำคัญในฐานะครูผู้สอนหนังสือและอบรมศีลธรรมจรรยาให้แก่กุลบุตร ในขณะที่พระภิกษุก็ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเป็นการทำหน้าที่สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาด้วย

แม้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงจัดการปฏิรูปการศึกษาของบ้านเมืองให้เป็นแบบสมัยใหม่ตามอย่างตะวันตก แต่การศึกษาของพระภิกษุยังคงมีบทบาทอยู่โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในหัวเมืองต่างๆ ต่อมาภายหลังการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ไทยเริ่มแยกตัวออกจากการศึกษาของชาติ และมีลักษณะการจัดการศึกษาที่มุ่งหมายจะเพิ่มพูนความรู้ทางด้านพระธรรมวินัยมากขึ้น

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงนโยบายการศึกษาของชาติในสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ภายหลังจากการแยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการแล้วการศึกษาของคณะสงฆ์กับการศึกษาของบ้านเมืองก็แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด เป็นผลให้แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมาทุกฉบับเป็นการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนโดยการจัดการของรัฐ ส่วนคณะสงฆ์มีหน้าที่รับผิดชอบในนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์เอง หลังจาก

¹⁷กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๕) อ้างถึงใน จูไรรัตน์ แสนใจรักษ์, พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๒๗ (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕.

¹⁸พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๔๒-๒๔๓.

นั้นมาการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรไม่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาปรับปรุงโครงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนยังคงดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมในรูปแบบเดิม จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๔๘๙ และปี พ.ศ.๒๔๙๐ จึงได้มีการสถาปนาสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา ๒ แห่ง คือสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย และ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามลำดับดังกล่าว โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสถานศึกษาหาความรู้ในวิชาการสมัยใหม่ของพระภิกษุสามเณร ควบคู่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรมในแบบเดิมจึงทำให้ระบบการศึกษาของพระภิกษุสามเณรมีการขยายขอบเขตเป็นการศึกษาประเภทต่างๆดังจะแจกแจงรายละเอียดในส่วนต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

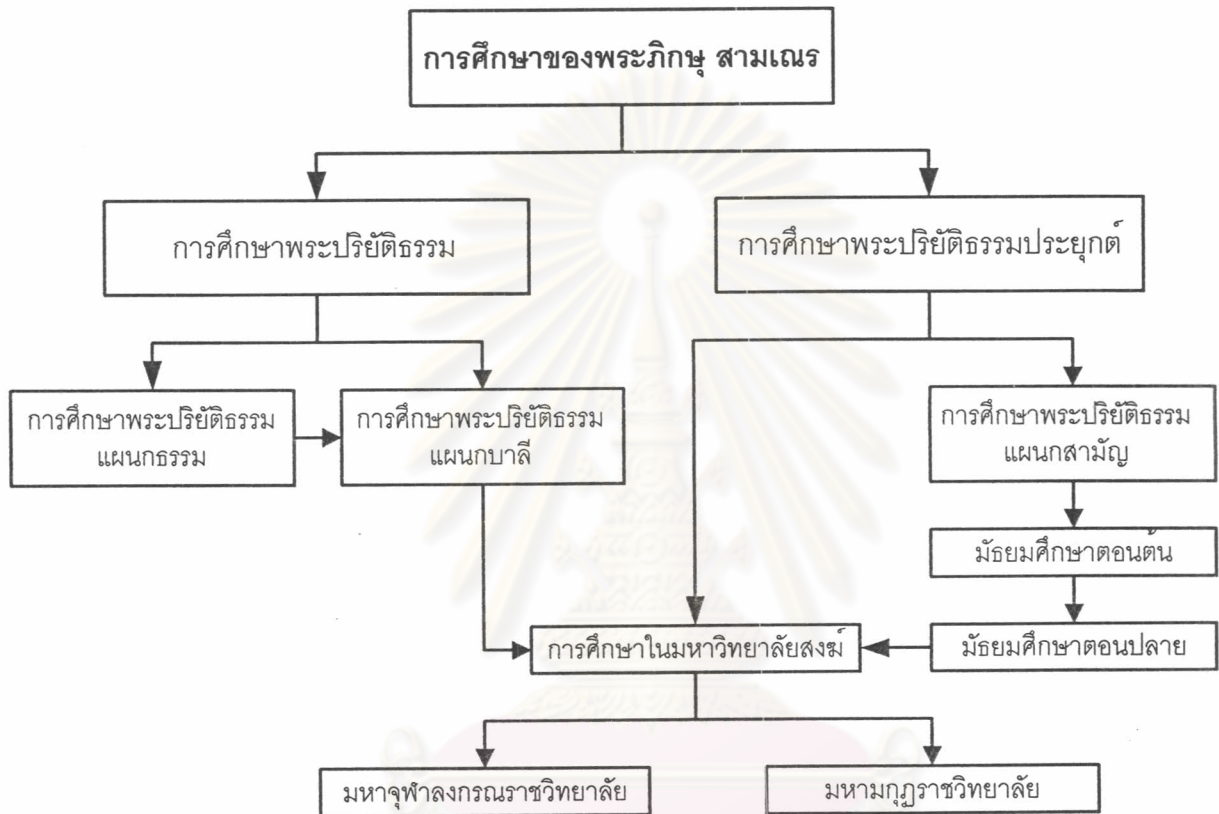
๒.๒ การศึกษาของพระภิกษุ สามเณร ประเภทต่างๆในปัจจุบัน

พัฒนาการทางการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรทางสายพระปริยัติธรรมมีความเป็นมาดังกล่าวไว้แล้วส่วนหนึ่ง นั้น จึงทำให้สามารถอธิบายความแตกต่างและลักษณะรายละเอียดของแต่ละประเภทได้ กล่าวคือ เกิดประเภทของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี หรือก็คือในส่วนที่พระสงฆ์เรียนบาลี ซึ่งแบ่งเป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยคนั้นเอง รายละเอียดจะกล่าวต่อไป อีกส่วนก็คือการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม คือในส่วนของการศึกษาหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมเพื่อกำหนดความรู้องค์ธรรมแก่พระภิกษุสามเณรสำหรับยกเว้นการเกณฑ์ทหารตามเหตุดังกล่าวไว้แล้ว ประกอบด้วยวิชา ธรรมวิภาค วินัยบัญญัติ พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม โดยใช้แบบเรียน นวโกวาท พุทธศาสนสุภาษิตและ พุทธานุพุทธประวัติ กำหนดในการสอบหลักสูตรเรียกว่า นักธรรมชั้นตรี และขยายต่อมาเป็นหลักสูตร นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก และให้ถือเป็นบรรพภาคกับหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีด้วย ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๗๒ คณะสงฆ์อนุญาตให้คฤหัสถ์ทั้งชาย-หญิงเข้าสอบความรู้ภิกษุธรรมได้ด้วย เรียกว่า หลักสูตรธรรมศึกษา ตรี-โท-เอก โดยเปลี่ยนจากวิชาวินัยบัญญัติเป็นเบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีล ครั้นต่อมาเมื่อการศึกษามีการขยายขอบเขตเพื่อการศึกษาความรู้วิชาการชั้นสูงจึงมีการจัดตั้ง มหาสมุทรวิทยาลัย (ทางฝ่ายธรรมยุติกนิกาย) และ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ทางฝ่ายมหานิกาย) เป็นการจัดการศึกษาให้เป็นระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ชั้นปริญญาตรี และขยายเปิดระดับบัณฑิตศึกษา ใน พ.ศ.๒๕๓๑นี้เอง โดยมีการรับรองของมหาเถรสมาคมว่าเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ การเปิดสอนระดับปริญญาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทำให้เกิดช่องว่างทางการศึกษาของคณะสงฆ์ เนื่องจากการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยต้องอาศัยพื้นฐานวิชาการหลายสาขาประกอบกัน ขณะที่การศึกษาสงฆ์เป็นการศึกษาเฉพาะวิชาการพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมีการปรับปรุงหลายครั้งจนปัจจุบันได้มีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินการโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๑๔ เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร โดยให้เรียนทั้งวิชาธรรมและวิชาสามัญศึกษาควบคู่กันไป ดำเนินการโดยกรมการศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่อทั้งฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง คือจะได้เป็นศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดำรงอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะ และหารพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาลึกขาบทไปก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้หรือทำงานสร้างประโยชน์ต่อตนเองและสังคมได้ ปัจจุบันโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลายตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ

เส้นทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในปัจจุบัน จึงแยกออกเป็น ๒สาย ได้แก่ สายการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งเริ่มด้วยหลักสูตรนักธรรมต่อด้วยเปรียญธรรม ตั้งแต่ประโยค ๑-๒ ถึง ประโยค ๙ (ป.ธ.๑-๒ถึง ป.ธ.๙) เมื่อจบหลักสูตรพระปริยัติธรรมนี้แล้ว ผู้ศึกษามีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรีตามพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา (ฉบับที่ ๑) พ.ศ.๒๕๒๗ และ(ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๔๐ โดยอาจศึกษาต่อสูงขึ้นในระดับบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยอื่นก็ได้ ส่วนสายการศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ เริ่มด้วยหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาต่อด้วยหลักสูตรปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยสงฆ์ และหลักสูตรบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยอื่นได้

นอกจากนี้การศึกษาของพระภิกษุสามเณร ในแต่ละชั้นยังมีการเทียบเท่าเพื่อเป็นโอกาสหรือทางเลือกในการศึกษา คือ อาจเริ่มการศึกษาด้วยสายการศึกษาพระปริยัติธรรมแล้วต่อด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์อีกทางหนึ่ง เช่น เริ่มด้วยหลักสูตรนักธรรมและเปรียญธรรมได้ประโยค (ป.ธ. ๓)ซึ่งเทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนต้นแล้วต่อด้วย

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมปลาย และมหาวิทยาลัยสงฆ์ต่อไปได้ หรือหลักสูตรนักรวมและเปรียญธรรมได้ประโยค (ป.ธ. ๕) ซึ่งเทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนปลายแล้วต่อด้วยมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยอื่นได้ ส่วนหลักสูตรนักรวมและเปรียญธรรม (ป.ธ. ๙) เทียบเท่าได้กับการจบปริญญาตรี¹⁹ ดังแผนภูมิ²⁰

ศูนย์วิทยุโทรพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ที่ศธ. ๐๔๐๔/๑๗๒๘๕: การรับรองคุณวุฒิเปรียญธรรม ๕ ประโยคและปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์ (๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๖).

²⁰รศ. สุภาพร มากแจ้ง, รายงานการวิจัย: การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ (๒๕๔๒), หน้า ๔.

แผนภูมิการเปรียบเทียบระดับวิทยฐานะการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรในสายต่างๆ²¹

นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยมีการสอนกับฝ่ายคฤหัสถ์ด้วยเช่น หลักสูตรนักธรรมศึกษา พระอภิธรรมมัตตสังคหะ และพระพุทธศาสนาวินายกติกาย ตามสถานที่ต่างๆเช่น ในบริเวณวัด อาคารเรียนภายในวัด ตลอดจนมีการสอนตามสถานศึกษาต่างๆในชุมชน ศูนย์ฯ หรือสมาคมต่างๆด้วย โดยสรุปการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรในปัจจุบัน แบ่งเป็นประเภทต่างๆดังนี้

- การศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี)
- การศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม)
- การศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกสามัญศึกษา)
- การศึกษาระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์
- การศึกษาพระอภิธรรม และพระพุทธศาสนาวินายกติกาย

²¹ รศ. สุภาพร มากแจ้ง, รายงานการวิจัย: การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ (๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

หลักสูตร แบ่งออกเป็น ๙ ชั้นเหมือนอย่างสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ต่างกันเฉพาะหนังสือที่ใช้ศึกษาเท่านั้น หลักสูตรและหนังสือที่ใช้ในการศึกษามีดังต่อไปนี้^{๒๒}

หลักสูตร	รายวิชา	แบบเรียน
ประโยค ๑-๒	๑. แปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ ๒. บาลีไวยากรณ์	๑. ธัมมปัทฏฐกถาภาค ๑-๔ (คัมภีร์ธรรมบท) ๒. หนังสือบาลีไวยากรณ์ ๔ เล่ม
ประโยค ป.ธ.๓ (เปรียญธรรมประโยค ๓)	๑. แปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ ๒. สัมพันธไทย ๓. บาลีไวยากรณ์ ๔. บุรพภาค ข้อเขียนภาษาไทย	๑. ธัมมปัทฏฐกถาภาค ๕-๘ (คัมภีร์ธรรมบท) ๒. คัมภีร์ธรรมบท ๕-๘ เช่นกัน ๓. หนังสือบาลีไวยากรณ์ ๔ เล่ม ๔. หนังสือที่ควรรู้เช่น จดหมายทางราชการ
ประโยค ป.ธ.๔ (เปรียญธรรมประโยค ๔)	๑. แปลไทยเป็นมคธ ๒. แปลมคธเป็นไทย	๑. ธัมมปัทฏฐกถา ภาคที่ ๑ ๒. มังคลัตถที่ปณี ภาคที่ ๑
ประโยค ป.ธ.๕ (เปรียญธรรมประโยค ๕)	๑. แปลไทยเป็นมคธ ๒. แปลมคธเป็นไทย	๑. ธัมมปัทฏฐกถา ภาคที่ ๒-๔ ๒. มังคลัตถที่ปณี ภาคที่ ๒
ประโยค ป.ธ.๖ (เปรียญธรรมประโยค ๖)	๑. แปลไทยเป็นมคธ ๒. แปลมคธเป็นไทย	๑. ธัมมปัทฏฐกถา ภาคที่ ๕-๘ ๒. ตติย-จตุตถ-ปัญจสมันต์ปสาทิกกา
ประโยค ป.ธ.๗ (เปรียญธรรมประโยค ๗)	๑. แปลไทยเป็นมคธ ๒. แปลมคธเป็นไทย	๑. มังคลัตถที่ปณี ภาคที่ ๑-๒ ๒. ปฐม-ทุติยสมันต์ปสาทิกกา
ประโยค ป.ธ.๘ (เปรียญธรรมประโยค ๘)	๑. แต่งฉันทเป็นภาษามคธ ๓ ฉันทในจำนวน ๖ ฉันท มีปัญยาวัตร อินทรวีเชียร อุเบทรวีเชียร อินทรวงศ์ วังสฤษฐะ วสันตติลก ๒. แปลไทยเป็นมคธ ๓. แปลมคธเป็นไทย	๑. ไม่กำหนด ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้ ๒. ปฐม-ทุติยสมันต์ปสาทิกกา ๓. คัมภีร์วิสุทธิมรรค
ประโยค ป.ธ. ๙ (เปรียญธรรมประโยค ๙)	๑. แต่งไทยเป็นมคธ ๒. แปลไทยเป็นมคธ ๓. แปลมคธเป็นไทย	๑. ไม่กำหนด ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้ ๒. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๓. อภิธรรมมัตตสังคหวิภาวินี

^{๒๒}รศ. สุภาพร มากแจ้ง, รายงานการวิจัย: การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ (๒๕๔๒), หน้า ๘.

ทั้งนี้จากคัมภีร์ต่างๆที่พระใช้ในการศึกษาดังกล่าวมาพอจะอธิบายรายละเอียดเนื้อหาเป็นสังเขปเพื่อความเข้าใจ
ได้ดังนี้²³

- คัมภีร์ธรรมบท มีเนื้อหาสาระเป็นใจความว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ พระสูตร เรื่องราวต่างๆจากในพระสูตรต้นตปิฎก
- มังคลัตถที่ปณี มีเนื้อหาสาระว่าด้วยเรื่อง มงคลสูตร รวมถึงพระวินัยและศีลของพระ เช่น ว่าด้วยเรื่องของการ
คบคน, ข้อวินัยต่างๆ, ศีล๕ ศีลต่างๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎก
- สารีตสังคหะ มีเนื้อหาสาระว่าต่อจากมังคลัตถที่ปณี เช่น เรื่องของ ทาน, จิต เป็นต้น
- สมันตปาสาทิกา มีเนื้อหาสาระว่าด้วยเรื่องของการสังคายนาพระไตรปิฎก ตั้งแต่ครั้งแรก-ครั้งสุดท้าย
รวมถึงสาเหตุต่างๆ ประวัติต่างๆทางพุทธศาสนา เช่นตั้งแต่เรื่องของพระเจ้าอโศกมหาราช กับการประดิษฐาน
พระพุทธศาสนาในลังกา เป็นต้น
- วิสุทธิมรรค มีเนื้อหาสาระอันเป็นเบื้องต้นของพระอภิธรรม ลักษณะเป็นการอธิบายศัพท์ ความหมายในเรื่อง
ต่างๆ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น

การเรียนการสอน แบ่งออกเป็น ๓ภาค คือ

๑. ภาควิชาฯ เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑ค่ำ เดือน ๖ จนถึงขึ้น ๙ค่ำ เดือน ๘ หรือ ประมาณต้นเดือนพฤษภาคม
ถึงกลางเดือนกรกฎาคม
๒. ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่แรม ๙ค่ำ เดือน ๘ จนถึงขึ้น ๑๓ค่ำ เดือน ๑๑ หรือ ประมาณกลางเดือนกรกฎาคม
ถึงต้นเดือนตุลาคม
๓. ภาคปวารณา เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑ค่ำ เดือน ๑๒ จนถึงแรม ๑๓ค่ำ เดือน ๒ หรือ ประมาณปลายเดือนตุลาคม
ถึงปลายเดือนมกราคม

โดยปกติ จะมีกำหนดเวลาเริ่มเรียนไว้ตั้งแต่เวลา ๘.๔๕น. ถึง ๑๐.๓๐น. และเวลา ๑๓.๐๐น. ถึง ๑๖.๓๐น.
และปิดเรียนในวันโกน (ก่อนวันพระ ๑วัน)กับวันพระ นอกนั้นเจ้าสำนักจะเป็นผู้เห็นสมควรในการพิจารณากำหนดเวลา
เปิด-ปิดให้เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้นๆ ตามเหตุการณ์อันสมควรได้ ทั้งนี้ในปีหนึ่ง สำนักศึกษาบาลีจะต้องมีเวลาเรียนไม่
น้อยกว่า ๓๐๐ชั่วโมง

การวัดผลและประเมินผล มีการจัดการสอบและกำหนดการสอบ โดยแม่กองบาลีสนามหลวง เรียกการสอบบาลี
สนามหลวง มีกำหนดการสอบในแต่ละปีไว้ดังนี้

ครั้งที่ ๑ สำหรับเปรียญธรรม ๖,๗,๘,๙ ประโยค สอบในวันขึ้น ๒-๓-๔-๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี

ครั้งที่ ๒ สำหรับบาลีประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓,๔,๕ ประโยค สอบในวันแรม ๑๐-๑๑-๑๒ ค่ำ เดือน
๓ ของทุกปี

การดำเนินการสอบมีทั้งในส่วนกลางและต่างจังหวัด โดยนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดย
เปิดสอบในชั้นประโยค ๑-๒ และ ป.ธ. ๓,๔ แล้วนำไปตอบส่งมายังแม่กองบาลีเพื่อดำเนินการตรวจ ส่วนประโยค ป.ธ.
๕,๖,๗,๘และ๙ ดำเนินการสอบในส่วนกลางตามที่แม่กองบาลีกำหนดเป็นสถานที่สอบ

²³ สัมภาษณ์ พระมหาอำนาจ อภิญาโณ, พระอาจารย์สำนักเรือนวัดพระปฐมเจดีย์, เมษายน ๒๕๔๕.

สถานที่ในการจัดการเรียนการสอน

มีในหลายลักษณะตามความเหมาะสมของแต่ละวัด ในสมัยก่อน มีการเรียนการสอน ตามแต่ละวัดที่มีพระไม่มากก็จะเรียนกันในวิหารหรือศาลาการเปรียญหรือตามกุฏิต่างๆ ในส่วนของวัดที่มีพระเรียนมากขึ้นตามสถานที่ดังกล่าวไม่เพียงพอ จึงมีการปลูกสร้างเป็นอาคารสำหรับการเรียนคืออาคารเรียนหรือโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นมา ยิ่งในส่วนของวัดที่มีพระอาจารย์มีความรู้ความสามารถจนเป็นศูนย์กลางของการศึกษาเปิดรับให้พระจากวัดต่างๆบริเวณใกล้เคียงมีโอกาสได้รับการศึกษาที่ดีจนปัจจุบันจึงเกิดเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมหรือสำนักเรียนประจำตำบล ประจำอำเภอ และประจำจังหวัดตามจำนวนพระที่เรียนและขอบเขตในการครอบคลุมพื้นที่ให้การศึกษาแก่พระภิกษุเหล่านั้น

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือภาษาไทย ส่วนใหญ่เป็นตำราเรียนซึ่งรจนาไว้โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในแต่ละชั้นที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้²⁴

หลักสูตร	รายวิชา	แบบเรียน
นักธรรมชั้นตรี	๑. เรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒. ธรรม ๓. วินัย ๔. พุทธประวัติ ๕. ศาสนพิธี	๑. หนังสือศาสนสุภาษิต เล่ม๑ ๒. หนังสือนวโกวาท ภาคธรรมวิภาคและคิหิปฏิบัติ ๓. หนังสือนวโกวาท ภาคพระวินัยบัญญัติและวินัยมุข เล่ม๑ ๔. หนังสือพุทธประวัติเล่ม๑-๒-๓ ๕. หนังสือศาสนพิธี เล่ม๑
นักธรรมชั้นโท	๑. เรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒. ธรรม ๓. วินัย ๔. อนุพุทธประวัติ ๕. ศาสนพิธี	๑. หนังสือศาสนสุภาษิต เล่ม๒ ๒. หนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่๒ ๓. หนังสือวินัยมุข เล่ม๒ ๔. หนังสืออนุพุทธประวัติ ๕. หนังสือศาสนพิธี เล่ม๒
นักธรรมชั้นเอก	๑. เรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒. ธรรม ๓. พุทธานุพุทธประวัติ ๔. วินัย	๑. หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ ๒. หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ และสังสารวัฏ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน คิริमानนทสูตร ๓. หนังสือพุทธประวัติเล่ม๑-๒-๓ ,ปฐมสมโพธิ, พุทธานุพุทธประวัติ , สังคีตiglia ๔. หนังสือวินัยมุข เล่ม๓ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๕๐๕ และ๒๕๓๕(ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)

²⁴ทองสุข สุวีโร (มีนุช), พระมหา. วิทยานิพนธ์: ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์. (คณะสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา.

การเรียนการสอน

เนื่องจากกำหนดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จะมีการสอบเร็วกว่าแผนกบาลี คือมีการสอบในวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี (สอบช่วงเช้า วิชา ช่วงบ่าย วิชา) ดังนั้น การเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จึงอาจแบ่งออกเป็น ๒ภาคคือ ภาควิชาชะและภาคเข้าพรรษา โดยกำหนดวันเวลาในการเรียนและการหยุดเรียนไว้เช่นเดียวกับแผนกบาลี เวลาในการเรียนการสอนต้องไม่น้อยกว่า ๑๕๐ ชั่วโมง

การวัดผลและประเมินผล มีการจัดการสอบและดำเนินการสอบ การออกข้อสอบและตรวจวัดผลโดยแม่กองธรรม ลักษณะของปัญหาเพื่อการวัดความเข้าใจ ความคิดเห็น หรือการวิจารณ์คละเคล้ากันไป รวมข้อสอบมาตรวจวัดผลที่ส่วนกลาง (ในกรุงเทพมหานคร) ที่มีการจัดการสอบธรรมก่อนการสอบบาลี ส่วนหนึ่งเพื่อให้ผู้เรียนสามารถสอบทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีได้ในปีเดียวกัน ถ้าหากผลการสอบแผนกธรรมผ่านก็มีสิทธิเลื่อนชั้นได้ถ้าสอบผ่านแผนกบาลีในปีนั้นด้วย แต่ถ้าผลการสอบธรรมไม่ผ่านก็ย่อมไม่มีสิทธิในการเลื่อนชั้นเปรียญธรรมได้ถึงแม้จะสอบแผนกบาลีได้ก็ตามให้ถือเป็นโมฆะ

สถานที่ในการจัดการเรียนการสอน

โดยมากการศึกษาแผนกธรรมจะมีการจัดการเรียนการสอนในทุกวัด นั้นย่อมแสดงว่าจำนวนพระผู้เรียนก็เป็นไปตามจำนวนพระที่อยู่ในวัดนั้นๆนั่นเอง ในวัดที่มีจำนวนพระน้อยก็อาจไม่มีความจำเป็นในการปลูกสร้างอาคารเรียน โดยอาศัยตามวิหาร ศาลาการเปรียญหรือตามกุฏิ ส่วนต่างๆภายในวัดจัดเป็นที่สำหรับการศึกษาเล่าเรียนได้ ส่วนวัดที่มีพระจำนวนมากนั้นก็อาจมีการปลูกสร้างอาคารในการเรียนนักรธรรม หรือพระปริยัติธรรมแผนกธรรมได้ และหรือหากทางวัดมีอาคารเรียนพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ก็สามารถจัดการเรียนแผนกธรรมไว้ด้วยกันได้ด้วย โดยการจัดสรรเวลาในการใช้อาคารนั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ เพราะโดยมากการเรียนแผนกธรรมมักมีการเรียนกันในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น และด้วยเหตุนี้เองอาคารที่จัดสำหรับการเรียนการสอนจึงมักอยู่ในส่วนของสังฆาวาสเพื่อความเหมาะสมด้วย

ส่วนของการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา, มหาวิทยาลัยสงฆ์ ตลอดจนการศึกษาพระอภิธรรม และพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นั้นได้แสดงรายละเอียดต่างๆไว้เช่นเดียวกันในภาคผนวก

จากประวัติความเป็นมาของการศึกษาของพระภิกษุ สามเณรดังกล่าวมานั้นทำให้ทราบถึงลำดับเหตุการณ์สำคัญต่างๆที่เป็นปัจจัยให้เกิดการแตกแขนงของการศึกษาเป็นประเภทต่างๆที่มีเนื้อหาและสาระที่แตกต่างกัน และจากการแจกแจงรายละเอียดในเนื้อหาของการศึกษาแต่ละประเภทนั้นก็สมารถทำให้เกิดความเข้าใจได้อย่างชัดเจนถึงขอบเขตของโครงการที่ทำการศึกษาถึงประเภทของโรงเรียนพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ในระดับจังหวัด ตามหัวข้อโครงการศึกษาเพื่อการออกแบบโรงเรียนพระปริยัติธรรมประจำจังหวัดนครปฐม ณ.วัดพระปฐมเจดีย์นี้ได้อย่างชัดเจนแล้วจึงจะนำสู่การวิเคราะห์ถึงกิจวัตรต่างๆของพระสงฆ์และรายละเอียดความต้องการการใช้พื้นที่ต่างๆอันเกี่ยวกับการศึกษาและการใช้อาคารเรียนพระปริยัติธรรมในส่วนของการวิเคราะห์เพื่อการออกแบบต่อไปได้*

ทั้งนี้จากการศึกษาถึงรายละเอียดของแต่ละประเภทไปแล้วนั้นยังเป็นปัจจัยหนึ่งในการเลือกศึกษาโครงการโรงเรียนพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ด้วยเนื่องจากเห็นว่า เป็นกรณีที่มีความสำคัญกับการศึกษาของพระซึ่งเจตนารมณ์

* รายละเอียดของ ระเบียบการจดทะเบียนจัดตั้งโรงเรียน, ระดับความสำคัญ และขนาดของโรงเรียน ตลอดจนโครงสร้างการปกครองของสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้อง แสดงไว้ในภาคผนวก.

เพื่อให้พระสงฆ์ได้ศึกษาหลักคำสอนทางพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกโดยตรงที่สุด ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไปได้ด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องไม่คลาดเคลื่อนไปเป็นอื่นจึงถือเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของระบบการศึกษาของพระภิกษุ และสามเณร ที่จะเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากอีกส่วนหนึ่งที่จะต้องดำรงอยู่คู่กับวัดให้มีองค์ประกอบพระรัตนตรัย ครบทั้ง ๓ ส่วนคือ พระพุทธ(ในส่วนของพุทธาวาส) พระธรรมและพระสงฆ์ (ในส่วนของสังฆาวาส)ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย